

Kisantal Tamás

Az élet tanítómesterei

Írások a történelem ábrázolásáról

Kronosz Kiadó

KISANTAL TAMÁS

Az élet tanítómesterei
Írások a történelem ábrázolásáról

KISANTAL TAMÁS

Az élet tanítómesterei

Írások a történelem ábrázolásáról

KRONOSZ KIADÓ

Pécs, 2017

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2017-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-35-1

© Kisantal Tamás
© Kronosz Kiadó

Tartalom

Előhang	7
TörtéNet – elmélet. Gondolatok a történelem nem narrativista elképzeléséről	13
Korszakok léteznek – hogyan lehetségesek? Korszakfogalom és korszakolás a történetírásban	39
Ami történt, megtörtént... A holokauszttagadás diszkurzív összetevői	63
A történész mint guberáló és ördögűző. Elmélkedések a történelem hozzáférhetőségéről Ken Russell <i>Ördögök</i> című filmje kapcsán	90
Diadal, bukás és túlélés – a Hitler-ábrázolások kulturális szerepe	117
Tükör által homályosan... Az antiszemitizmus megjelenése Arthur Miller <i>Gyújtópont</i> című regényében	157
A hiány történetei. Anne Frank mint emlékezhely	177
Az auschwitzi fák (<i>Saul fia</i>)	190
A tanulmányok eredeti megjelenési helye	207

Előhang

A történelem az élet tanítómestere. Reinhart Koselleck sokat idézett és mára már klasszikusnak számító tanulmányában alaposan elemezte e toposz létrejöttét és a mondat jelentéstartalmának 18. században bekövetkező átalakulását. A német történész szerint az eredetileg Cicerótól származó, alapvetően retorikai jelentésű maxima (a történelem jól felhasználható példákat ad a szónok számára) a kereszténység alatt hosszú ideig egyfajta mozdulatlan történelemképre vonatkozott. A történelemben hasonló minták ismétlődnek, ezért a múlt állandó példatár lehet, amelyből a jelen táplálkozhat. Az újkorban azonban a toposz visszaszorult, mivel az időtudat és a történelemkoncepció radikálisan átalakult: innentől a történelem nem adott mintázatok gyűjteményeként, hanem egységes, lineáris, a jövő felé nyitott történetként funkcionált. Így csak annyiban lehetett „az élet tanítómestere”, amennyiben a história egészének folyamata, a történet megértésére tett kísérletek alapján koordinálhatjuk életünket, valamint befolyásolhatjuk jövőnket.¹

Nem céлом e helyütt sem a Koselleck-tanulmány felmondása, sem pedig az utóbbi kétszáz év történelemkoncepcióinak felvázolása. Előbbinek nem lenne túl sok értelme, utóbbi pedig jócskán meghaladná e rövid előszó kereteit (és képességeimet is). Mindössze azért idéztem fel, hogy megindokoljam könyvem címválasztását, illetve problematizáljam annak többes számát. Bár a „történelem az élet tanítómestere” kifejezés ma is használatos, de már inkább elkoptatott közhelyként, halott metaforaként – nemcsak azért, mert nem hiszünk az örökérvényű példák tárházaként értelmezett történelemben, hanem a modernkori lineáris,

---

1 Koselleck, Reinhart: *Historia magistra vitae*. A toposz felbomlása a mozgásba lendült történelem újkori horizontján. Ford. Hidas Zoltán. In: *Uő: El múlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Atlantisz, Budapest, 2003. 41–74.

fejlődéselvű koncepció is legitimitását veszítette. Sőt a kis és nagy tével írott egyes számú t(T)örténelem fogalma is sokszor megkérdőjeleződött, de lassan már az is közhelynek számít, ha arról beszélünk, hogy nincs egy „nagy” történet, mindennek számos nézőpontja, változata és lehetséges megközelítése van. Hogy manapság mit jelent a történelem, arra számos, sokszor egymásnak homlokegyenest ellentmondó meghatározást lehetne említeni. Az alábbiakban egy meglehetősen körmönfont definíció idéznék. Az 1990-es évek elején egy kortárs történelemelméleti nézetek összefoglalójaként született kötetben a brit történész és elméletalkotó, Keith Jenkins, miután az első fejezetben nagyjából harminc oldalon keresztül problematizálta a történelem és a történettudomány mibenlétére vonatkozó kérdéseket, végül egy saját történelemdefinícióval állt elő, amely nagyjából így szól (az eredeti szöveg tizenegy soros körmondatát próbáltam magyarítani):

„A történelem alapvetően a világ egyik aspektusáról, a múltról szóló változó, problémás diskurzus, amelyet jelenorientált dolgozók (kultúráinkban nagyrészt fix fizetésű történészek) hoznak létre, akik episztemológiailag, módszertanilag, ideológiailag és gyakorlati szinten egyaránt felismerhető módon viszonyulnak munkájukhoz, és termékeik – amennyiben a társadalmi körforgásba bekerülnek – olyan hasznos és káros műveletek sorozatán mennek keresztül, amelyek logikailag végtelenek ugyan, valójában azonban az adott pillanat hatalmi alapjára épülnek, és az adott uralmi viszonyok mentén strukturálják, illetve osztják szét a történelmek jelentéseit.”²

Jenkins megközelítésében többek között az lehet furcsa, hogy a történelem igen hosszú meghatározásában csupán egyszer szerepel a „múlt” szó, mintha legalábbis mellékes körülmény lenne, hogy a történészek a múltat kutatják. Nem mellékes, ám nem is kizárólagos sajátság ez, mivel Jenkins a történelmet olyan társadalmi diskurzusként értelmezi, amelyet az adott kultúra és társadalom ideológiái és hatalmi viszonyai befolyásolnak. Így a történelem felfogásában és művelésében mindig a jelen nézőpontja a döntő, és a diszciplína bizonyos kulturális, hatalmi és intézményes körülmények között formálódik, ahogy a múlt szemléletét is e feltételek határozzák meg. Így megkérdőjeleződik az a bevett és a szakma által máig is támogatott szemlélet, miszerint a történészek afféle titkos beavatottak rendjeként

---

2 Jenkins, Keith: *Re-thinking History*. Routledge, London and New York, 1991. 31–32.

a történeti tudás letéteményesei, e tudás intézményes struktúrája pedig problémátlanul közvetíti a mindenkor adott (helyes) történelmi tapasztalatot – felülről lefelé, tehát az akadémiától az intézeteken át egészen a közép- és általános iskoláig. Jenkinsnél a történész fix fizetésű dolgozó (tegyük hozzá, legtöbbször e fizetés fixen nem túl sok), aki állami alkalmazottként, ha nem is közvetlenül az állam érdekeit szolgálja, ám termékei (azaz a történetírói művek) a társadalmi körforgásba kerülve különféle változásokon, megmunkálásokon mennek keresztül – ezeket a műveleteket pedig Jenkins szerint alapvetően hatalmi viszonyok határozzák meg.

A brit történész definíciója annyiban árnyalható, hogy a történelem nem *egyetlen* diskurzus. A történészek által művelt (szintén elég sokféle) történetírás egyrészt valahogy feldolgozódik a társadalomban – iskolai curriculumokban, múzeumok tárlatainak koncepcióiban, könyvekben, könyvkiadói stratégiákban stb. Optimális esetben ezek nagyrészt a történettudomány szűrőin mennek keresztül, de persze jól tudjuk, hogy sokszor a tudományos szempontrendszer csak az egyik kritérium, amely mellett (vagy rosszabb esetben fölött) más befolyásoló tényezők is hatnak e közegekre: pedagógiai, piaci, politikai érdekek stb. Másrészt a történelem más közegekben is működik, amelyek sokszor már a szakmától függetlennek tűnnek, ám igencsak meghatározzák mai történelemképünket. Nyilván azzal sem mondom újat, hogy a retróláztól a hagyományörző társaságokon át a történelmi regényekig és filmekig sokféle csatornán szembesülünk a múlttal – pontosabban sokféle közegen keresztül sokféle múlttal találkozhatunk.

E könyv tanulmányai ezekről a közegekről és múltakról szólnak. Azt vizsgálják, hányféleképpen működik manapság a történelem, milyen szabályszerűségek, ábrázolási konvenciók, gondolkodásmódok, nézőpontok határozzák meg múltképünket – akár a tudományos intézményeken belül, akár azokon kívül, sőt akár a kifejezetten áltudományosnak tartott közegekben is. Nem akar összefoglaló, mindenre kiterjedő elméletet alkotni vagy mintázatot felvázolni (nem is tudna), inkább csak néhány fontos vagy jellegzetes kortárs jelenségre szeretne rámutatni. Mint a legtöbb tanulmánykötet, ez is az utóbbi pár évben készült munkákat gyűjti össze, amelyek hol felkérésre, valamilyen apropóból íródtak, esetleg önálló szöveggént, nagyobb kutatások „melléktermékeként” keletkeztek. Egy könyvbe szerkesztésüket talán indokolhatja, hogy bár sokféle témát járnak körül, de szemléletmódjuk, megközelítésük sok tekintetben

hasznos. Bizonyos szempontból folytatásai korábbi könyvemnek és (főként) az általam szerkesztett történelemelméleti tanulmányköteteknek, amennyiben e könyv szövegeiben közvetve vagy közvetlenül, de arra keresem a választ, hogy miként lehetne továbbvinni az utóbbi évtizedek történettudományát illető kritikákat, milyen irányokban lehetne hasznosítani a különböző elméleti megfigyeléseket. A legtöbb írás a történelemnek ezt az emlegetett sokféleségét helyezi a középpontba, és gyakran olyan peremjelenségekkel foglalkozik, amelyek nem feltétlenül tartoznak a szorosan vett történettudomány tárgykörébe, de mégis meghatározzák napjaink történelmi gondolkodását.

A könyv első tanulmányát annak idején azzal a céllal készítettem, hogy valamiféle kutatási programot írjak. Úgy képzeltem, hogy egyszer majd megalkotom a „nagy”, kortárs történelmi elemző művet, e szöveg (vagy ennek egy átírt, a kutatások fényében továbbfejlesztett verziója) pedig annak lesz a bevezetője. Aztán mással kezdtem foglalkozni, de közben vissza-visszatértem bizonyos témákhoz – néha hobbiból, máskor valamilyen más jellegű kutatás kapcsán. E kötet összeállítása során, régebbi szövegeimet újraolvasva több dologgal is szembesülnöm kellett. Az egyik nem túl kedvező: beláttam, hogy valószínűleg nem fogom megírni a „nagy”, kortárs történelmi jelenségeket elemző, azokat teoretikus keretekbe helyező könyvet. Sajnos ez sem lett az. Talán nem vagyok elég rendszerező típus ehhez, illetve valószínűleg túl nagy falat lenne nekem. Ilyenkor mit tehetnénk: leszállítjuk ambícióinkat, és írunk egy előszót, amelyben hangsúlyozzuk, hogy nem célunk a teljesség, meg hát a teljesség amúgy is csak illúzió – nincs történet, csak történetek vannak, és a sokféle témát körüljáró elemzések tulajdonképpen e heterogenitást szemléltetik. Meg persze újra- és átírjuk a hajdani tanulmányokat, igyekszünk egymáshoz igazítani őket, remélve, hogy mégiscsak valami egységet alkotnak. Ha mást nem is, legalább szerzőjük gondolkodásmódját, világlátását illusztrálják – és persze reménykedünk benne, hogy ez rajtunk kívül mást is érdekel.

E könyv szövegei tehát 2009 és 2016 között születtek. Néhány eredetileg konkrét felkérésre íródott, ilyen például a történelmi korszakok problémáját vizsgáló tanulmány, amely hajdan egy, az *Aetas* folyóirat 25. születésnapjára rendezett konferenciára született – e nélkül jó eséllyel sohasem készült volna el. Vannak olyanok is, amelyek más kutatásaimhoz kapcsolódnak: például a holokauszt ábrázolásának történetét vizs-

gálva kénytelen voltam kissé beleásni magam a holokauszttagadók szövegeibe is. Az Anne Frank-szöveg és a *Saul fia*-tanulmány eredetileg a konkrét művek megjelenése kapcsán készített, felkérésre írt kritikaként indult, de mindkettőben megpróbáltam a szélesebb kontextusból kiindulva az adott művekhez kapcsolódó történeti, emlékezetpolitikai attitűdöket vizsgálni. Máskor a „gombhoz kerestem kabátot”: régóta szerettem volna írni valamit a korai louduni ördögűzési eset különböző ábrázolásairól, és Ken Russell *The Devils* című filmje jó apropót kínált, hogy megpróbáljam szélesebb, elméletibb kontextusba helyezni a nagyon szerteágazó kérdéskört. Lényegében újra és újra ugyanazokra a kérdésekre kerestem minden szövegemben a választ: a történelmi olvasás lehetőségeire, a múlttal kapcsolatos attitűdjeink működéseire, esztétikai ítéleteink kontextusfüggőségére.

Szeretném megköszönni e kötet összeállításának lehetőségét a Kronosz Kiadónak. Az egyes tanulmányok létrejöttében nagy, sokszor döntő szerepet játszottak azon folyóiratok, tanulmánykötetek szerkesztői, akik hajdan felkértek az adott szövegre, és minden szöszmötölésem, ódzkodásom ellenére kivasták belőlem őket. Köszönöm nekik. Emellett köszönöm minden kollégámnak és barátomnak, akik valamelyik szöveget elolvasták vagy meghallgatták, véleményt mondtak róla. Végül, de nem utolsósorban egyetemi szemináriumaim hallgatóinak, akik megnézték, elolvasták, amit feladtam, és megosztották velem véleményüket, vitatkozhattam velük, tanulhattam tőlük.

És persze köszönöm feleségemnek, Vandának a szeretetet, az inspirációkat és a türelmet.

Pécs, 2017. január 8.